

Hivatkozott irodalom:

- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynevek XVI. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–157.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest.
- BLASKOVICS JÓZSEF 1993. *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Pozsony
- HAJDÚ MIHÁLY 1987. Adatok a XVI. század ö-zéséhez. *Magyar Nyelv* 83: 443–447.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772) I–III*. Akadémiai doktori értekezés (kézirat). Budapest.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1969. A készülő göcseji és hetési személynév-monográfia elvi és módszertani kérdései. *Magyar Nyelvőr* 93: 184–197.
- ÖRDÖG FERENC 1973a. *Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1973b. Untersuchung über die Struktur der Ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien. *Acta Lingua* 23: 165–200.
- ÖRDÖG FERENC 1988. A készülő XVIII. századi Zalai Személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. In: *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Szerk. KISS JENŐ ÉS SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 729–735.
- ÖRDÖG FERENC 1991. Személyneveink onomatodialektológiai vizsgálatáról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Budapest. 488–496.

VÖRÖS FERENC

MISKOLCI CSALÁDNÉV-VÁLTOZÁSOK A XIX. SZÁZAD IZRAELITA ANYAKÖNYVEIBEN

Bizonyára sokaknak félig ismerősen cseng ez a cím. Kétségtelenül loptam; sőt a szándékoság tényét azzal is bizonyíthatják, hogy az eltulajdonított részt tipográfiaiilag sem átalloztam kiemelni. Másfelől sajátomnak, szokásosnak is mondhatom, hiszen csakúgy, mint az elmúlt években, e cikkemben is a XIX. századi Miskolc valamely felekezetének névhasználatát igyekezem bemutatni.

A cím kettőssége munkamódszeremből ered: fő forrásaimat, az anyakönyveket más típusú forrásokkal, tanulmányokkal vetem egybe. Jelen estben az izraelita születési anyakönyvek (B–A–Z. MLt. IV–1926/21–22) és HAJDÚ MIHÁLY Miskolci családnév-változások a XIX. században (HAJDÚ 1993: 27–29) című cikkének közös pontjait kerestem.

Az anyakönyvek és másodlatok az 1835-től 1895-ig születettek adatait tartalmazzák, 1872-től azonban külön vezetve a neológ és ortodox (1879-től szefárd) hitközségek iratait. A névváltoztatásokat következetesen, belügyminisztériumi és alispáni rendelet-számukkal együtt jegyezték be.

HAJDÚ MIHÁLY viszont a Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteményéből (Századunk névváltoztatásai 1895) dolgozott, amely az 1800–1893 között beadott kérvényeket mutatja be, vallási és felekezeti hovatartozás megjelölése nélkül.

A kétféle adatcsoport egymásra vetítésekor a következő kérdésekre kerestem a választ: 1. A XIX. századi miskolci névváltoztatások közül **megközelítőleg** mekkora az izraeliták aránya? 2. Vajon a HAJDÚ MIHÁLY által bemutatott névváltoztatási típusok mindegyike jellemző-e az izraelita névváltoztatásra? 3. A század születésénél 1893 után milyen névváltoztatási tendencia tapasztalható?

Az első kérdés esetében már az adatgyűjtéskor tudtam, hogy többet és kevesebbet fogok kapni. Hiszen feltételezhető, hogy az 1800-as évek elején jóváhagyott kérvényekkel a XVIII. század szülöttei változtatták meg a nevüket; valamint az is, hogy a XIX. század végén születettek csak a XX. században változtattak nevet. Első feltevésünk azonban könnyen kizárható, ha figyelembe vesszük, hogy 1861 előtt csak 1 kérvényt nyújtottak be: *Stanga>Szedres* (vö. HAJDÚ 1993: 27), ilyen családnév azonban nem szerepel az izraelita anyakönyvben. Másfelől, az anyakönyvekbe bejegyzett minisztériumi engedélyek száma tartalmazza a névváltoztatás évét, így az 1893 utániakat könnyen elkülöníthettem. Mindössze hat, évhez nem köthető adatot találtam, így valóban összehasonlíthatóvá vált a két anyag.

HAJDÚ forrása szerint összesen 144 kérvényt hagytak jóvá 1800-tól 1893-ig, amelyeket ötéves bontásban mutat be (vö. HAJDÚ 1993: 27). Ugyanezen időszakból én 39-ről találtam anyakönyvi bejegyzést.

vizsgált évek	engedélyezett kérvény	anyakönyvi adat
1861 előtt	1	3
1861–1865	4	0
1866–1870	2	0
1871–1875	5	5
1876–1880	9	7
1881–1885	45	15
1886–1890	45	7
1891–1893	33	2

A számarányokból az derül ki, hogy Miskolcon a XIX. században a családnév-változtatásoknak megközelítőleg 27%-át izraelita vallásúak kérvényezték. Azonban ezt a számot én pusztán irányadónak tekintem, amire magyarázatot a fenti táblázat elemzése ad!

HAJDÚ MIHÁLY 1861 előtti egyetlen adatát azért zártam ki a vizsgálatból, mert nem szerepel az anyakönyvekben *Stanga* családnév. Ugyanakkor három másik névváltoztatást találtam: *Hertsko>Horváth*, *Hirs>Horkai*, *Steiner>Kövesi*. Több adatot úgy kaphattam, hogy az anyakönyvekben feltüntetik a más hatóságok által engedélyezett névváltoztatásokat is. Például „Hertsko Josef horváth belügy minisztériumi engedéllyel »Horváth«-ra változtatta vezetéknévét” 1839-ben. Másik példám: ”Steiner Szerafine az anya könyvben elő nem fordulván s születési bizonylatot szülésnőtől nyervén neve általváltoztatásának feltüntetése csakis e helyütt történhetik”. Ha figyelembe vesszük az izraelita felekezethez tartozók életmódját, akik az egyre fogyó görög kolónia üzleteit: szesz- és bórkereskedéseit, s ezzel együtt a Balkántól az Északi-tengerig tartó kereskedelmi útvonalait veszik át, s ha figyelembe vesszük, hogy a XIX. század elején Miskolcon született izraelitáknál az egyik szülő származási helye sok esetben Gácshon (Galícia), Orosz-

Lengyelhon, Szlavónia, s inkább az a ritkaság, ha mindkét szülő miskolci, vagy ahhoz közeli településről való; akkor semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az anyakönyvi bejegyzéseket, amelyek HAJDÚ MIHÁLY adataitól eltérő eredményre vezetnek, s amelyek társadalom és névhasználat összefüggésére is rávilágítanak.

A táblázatból úgy tűnik, hogy az 1861–1870 közötti időszakban más felekezethez tartozók változtatták meg családnévüket, míg az 1870-es években szinte csak az izraelita vallásúak. 1881–85 között általában megugrik a névváltoztatások száma: a korábbi 9-ről 45-re emelkedik, s ezt követik az izraelita anyakönyvben talált adatok is: 7-ről 15-re növekednek. E hullám magyarázata az 1881-től jelentősen csökkenő illeték, amelynek hatását más kutatók (BENKŐ 1948, 1949; HAJDÚ 1994; FARKAS 2001) is kimutatták. 1886 után csökken a névváltoztatások száma, az izraeliták körében hamarabb végbe megy ez a változás. Az 1891–93 közötti mélypontot (33 : 2) kevésbé tartom értékelhető adatnak, mert vizsgálataim szerint az 1891–95 közötti szakaszban nemhogy csökken, hanem nagyon lassú növekedés tapasztalható az izraelita névváltoztatásban: 8 bejegyzés van összesen.

Természetesen számolnom kell azzal, hogy ahogyan több adatot találtam 1861 előtről, úgy esetlegesen kevesebbet a későbbi szakaszokból. Különösen összevethetetlen a két forrás, ha az örökbefogadás vagy törvényesítés után történt névváltoztatásokat tekintjük. Az örökbefogadások általában következetesen jelöltek az anyakönyvekben: az adat tartalmazza az örökbefogadás évét, a gyermek megváltozott családnévét. A törvényesítések azonban (amelyek szintén családnév-változtatást eredményeztek), lehetnek évszámmal jelöltek, pl. Mandl Sali gyermeke, Mandl Josef, akit „1890-ben Moskovitz Moritz házasság útján elismert”; de a legtöbb esetben a megjegyzések rovatban csak annyi szerepel: „az atyja neve...”, amiből nem dönthető el a törvényesítés ténye.

A névváltoztatások típusát tekintve HAJDÚ MIHÁLY megjegyzi, hogy legtöbbször német eredetű neveik magyarra változtatását kérték. Ez az izraeliták neveire fokozottan jellemző, hiszen többségükben német közszoói vagy egyéni névből alakult családnévet viseltek (vö. SCHEIBERNÉ 1981. 51–116). Tizenhét kérvény alapján szláv eredetű nevet változtattak magyarra. Ilyen típust nem találtam az anyakönyvekben, kivéve a *Hertsko>Horváth* esetet, amely azonban a Századunk névváltoztatásaiban nem szerepelt. Németről németre mindössze három név változott, amelyekből izraelita családnév volt a *Patzauer>Passauer*; nem ehhez a vallási felekezethez tartozott azonban a *Planka>Saltzer*; *Ramsi>Steiner*. Jóllehet számos *Saltzer* és *Steiner* szerepel az izraelita anyakönyvben, korábban történt névváltoztatásuknak nincs nyoma, csak más nevekre történő későbbi névmagyarosításuknak. Magyarról magyarra hat családnévet változtattak, azonban egyik kérvényező sem volt izraelita vallású. Román eredetű nevet pedig nem találtam az anyakönyvekben, így az egyetlen román>magyar névváltást sem zsidó kérte. Németből arámi (héber) lett a *Blumberger>Jordán* családnév. Annak ellenére, hogy a *Blumberger* nevet több személy is viseli, az anyakönyvben nincs nyoma az előbb bemutatott változásnak (vö. HAJDÚ 1993: 28).

Régi és új név összefüggését vizsgálva, arra voltam kíváncsi, vajon a XIX. századi Miskolc összes felekezetére vonatkozó típusok mindegyike jellemző-e az izraelita névváltoztatásra. Az első típusból, amelyben az új név a régi fordítása, a felsorolt 12 közül megtaláltam a *Blum>Virág*, *Czucker>Czukor*, *Deutsch>Németh*, *Geiger>Hegedüs*, *Lusztig>Vidor*, *Schwarcz>Fekete* változtatást, illetve a *Braun>Barna* esetet egy későbbi

időszakban. Csak anyakönyvi példáim vannak azonban a *Finkelstein>Fénykövi*, *Turteltaub>Gerle* fordításokra.

A „majdnem fordítások” (vö. HAJDÚ 1993: 28) közül 10-ből mindössze kettőt letem meg: a *Steiner>Kövesi* és a *Weinberger>Boros* változtatást. Öt nevet sorol fel HAJDÚ MIHÁLY, amelyekben a régi és új nevet a hasonló hangzás köti össze, ezek közül én csak a *Frankel>Ferenczi* példát találtam meg.

Mindkét forrást tekintve, példákban a leggazdagabb a kezdőbetűk azonosságát mutató típus. Jóllehet az összes felekezetet tartalmazó 34 névből csak 8 (*Friedmann>Fodor*, *Friedmann>Faragó*, *Hercz>Horváth*, *Klein>Kálnai*, *Klein>Kelen*, *Stern>Somogyi*, *Weisz>Varga*, *Weinberg>Varga*) van ebben a korszakban adataim között, de meg kell jegyezmem, hogy ötöt (*Klein>Kardos*, *Kohn>Kemény*, *Kohn>Kovács*, *Kohn>Kun*, *Rosenfeld>Radó*) az 1896–1900 és 1901–1905-es években szintén megtaláltam. További 10 névpár csak anyakönyvi adatként szerepel: *Bergl>Beregi*, *Feuerlicht>Fodor*, *Gottlieb>Gerő*, *Grosz>Gergely*, *Hirsch>Horkai*, *Klein>Kertész*, *Lindenberg>Liptai*, *Spiegl>Sebestyén*, *Trepl>Takács*, *Weiner>Vámos*.

Feltehetőleg az előző lakhelyre utal az új név 10 kérvényben, amelyekből a *Weismann>Miskolci* névváltoztatást izraelita felekezethez tartozó kérelmezte.

Történelmi nevet nagyon kevesen vettek fel; a *Bánfi* név az izraelitáknál terjedt el, míg a *Bercsényi* valamely más felekezethez tartozóknál.

Olyan névváltoztatást, amelyben a régi és új név közt nincs kapcsolat, mindössze kettőt találtam: *Ellenbogen>Patai*, *Rosenberger>Székely*, ám ezek egyike sem szerepel a Századunk névváltoztatásai című kötetben.

Összegezve a második kérdésre adandó választ: mindegyik névváltoztatási típusra találunk példát az izraelita anyakönyvekben. Ennél a felekezetnél is a kezdőbetűk azonossága fordul elő legtöbbször. Második helyen a fordításnevek állnak. A „majdnem fordítások” s ahol nincs kapcsolat a két név között, egyaránt kevés esetben fordul elő. A legkevésbé jellemzőek a történelmi, a hasonló hangzásra, az előző lakhelyre vonatkozó új nevek. A zsidók névváltoztatási típusai tehát belesimulnak a XIX. századi miskolci névhasználatba.

A továbbiakban az 1893 utáni időszakot ötéves bontásban vizsgáltam. Először a névváltoztatások emelkedésének arányait mutatom be. 1893–95 között 6 személy 6 nevet, 1896–1900 között 134 személy 84 nevet, 1901–1905 között 119-en 85 nevet, 1906–1910 között 109 személy 91 nevet, 1911 és 1915 között 72 személy 62 nevet választott, 1916–20 között pedig mindössze egy személy változtatta meg családnévét. A legutoljára nevet változtató személy pedig (aki 1895 előtt született) az anyakönyv szerint 1956-ban cserélte fel a *Kaufmann* családnévet *Krecsányi*-ra. Az ebből a korszakból származó miskolci kérvények számát nem ismerjük. De érdemes összevetni, hogy 1800-tól 1893-ig Miskolcon az összes felekezetet figyelembe véve 241 személy (vö. HAJDÚ 1993: 28), 1893-tól 1920-ig pedig csak az izraelita vallásúak közül 441-en változtatták meg nevüket. A személyek (241 : 441) és a névváltoztatások (144 : 329) aránya (1,8 : 2,2) azt mutatja, hogy a névváltoztatók száma majdnem a kétszeresére növekszik, ugyanakkor nagyobb mértékben növekszik, szélesedik az újonnan felvett nevek köre.

A legtöbbször 1893 után is német nevüket magyarosították fordítással: *Klein>Kis* vagy majdnem fordítással: *Grünfeld>Földes*. Hasonló hangzású magyar közszei vagy

személynévi eredetű nevet vettek fel: *Hendler*>*Hajnal*, *Liplich*>*László*. A kezdőbetűi kapcsolta össze: *Roth*>*Rác*, vagy nem volt kapcsolat a régi és új név között: *Steinberger*>*Adorján*. Az új név a származási helyre utalt: *Goldhammer*>*Böszörményi*, vagy a történelmi nevek számát gyarapította: *Deutsch*>*Dózsa*. Hét szláv nevet magyarra cseréltek, megtartva az eredeti kezdőbetűt: *Ábramovits*>*Áldor*, *Krakovits*>*Kertész*, *Kronovits*>*Kormos*, *Lefkovits*>*Lengyel*, *Moskovitz*>*Molnár* vagy a régi és új név összekapcsolhatósága nélkül: *Herskovits*>*Pajor*, *Robitschek*>*Hajós*; egy szláv nevet pedig németesítettek: *Jakobovits*-ről *Janbach*-ra változtatva. Két esetben magyar név helyett másik magyar nevet vettek fel: *Vitriol*>*Vidor*, *Huttás*>*Kelenföldi*. Egyetlen héber nevet négyféleképpen is magyarosítottak, de minden esetben megtartották a nevek kezdőbetűinek azonosságát: *Lőwy*>*Láng*, *Lőwy*>*László*, *Lőwy*>*Lengyel*, *Lőwy*>*Lukács*. Egy ismeretlen eredetű nevet pedig szlávossítottak: *Pineles*>*Pilewzski*. Ez utóbbi, ritka névváltoztatási jelenségre az apa és az anya galíciai származása ad magyarázatot.

Régi és új név összefüggéseit illetően 1893-tól 1920-ig nem történik típusváltás. Kiugróan magas az azonos kezdőbetűt tartalmazó nevek aránya. Felzárkózik a fordításokhoz a többi típus is, bár az előző lakhely kategória megítélése nagyon nehéz, mert míg a *Deutsch*>*Dévényi*-nél biztosan a korábbi lakhelyre utal a név, addig a *Schwarz*>*Szigeti* esetében ez csupán lehetséges, minthogy Máramarosszigetről származó *Schwarz* család is letelepedett Miskolcon. A ranglista végén a történelmi neveket felvevők állnak: a korábbi *Bánfi* név mellett két újabb jelenik meg: *Dózsa* és *Szemere*.

A névkapcsolatok megítélésekor különösen óvatosnak kell lennünk, amint azt a következő példám, a *Patzauer* név is szemlélteti. A névviselők anyagi és társadalmi helyzete (könyvelő, földbérlő, katonai élelmi szállító, ügyvéd) lehetővé tette, hogy igen korán megváltoztassák nevüket: németesítsék *Patzauer*-ről *Passauer*-re. Később a család 7 tagja 1901–5 között magyarosította nevét *Pásztor*-ra és *Pártos*-ra; a még *Patzauer* nevet viselők pedig 1906 és 1910 között *Nagy*-ra változtattak. A *Patzauer*>*Nagy* névváltoztatás látszólag a kapcsolat nélküli nevek kategóriájába esik. Valójában egy újfajta típust mutat, ugyanis a család azon tagjai változtatják *Nagy*-ra a nevüket, akiknek az anyja a *Grosz* vezetéknevet viselte. A névváltoztatás alapját itt tehát az anya családnévnek fordítása adja.

Az 1893 előtti típusoktól eltérő névváltoztatások is megjelennek a XX. században, pl. *Altmann*>*Andorfi*, *Winternitz*>*Virányi*. Mindkettő névszerkezeti változásra utal. Az 1901–5 közötti szakaszban megjelenő *Andorfi*, a korábban jellemző alapalakú személynév (*László*), személynév + *-ó*, *-ő* képző (*Gerő*, *Radó*), személynév + *-ók*, *-ők* képző (*Sebők*) és végül személynév + patronimikum képzős (*Balla*, *Alberti*) alakoktól tér el. A személynevek mellett foglalkozásnevek és földrajzi nevek alkotják a tulajdonnevek alapszavát. A *Virányi* családnév látszólag beilleszkedik az *-i* képzős szerkezetekbe (*Földvári*, *Faludi*), de alapszava nem vezethető vissza földrajzi névre. E két példa előre mutat a XX. század kevésbé sikerült névváltoztatásai felé (vö. FORGÁCS 1987: 157).

Két egymásnak szembenálló tendencia tartja kordában az 1893-tól 1920-ig lezajló névváltozásokat. Egyrészt duzzasztja a változtatások számát a névhomonímia feloldására irányuló tendencia. Másrészt azonos nevűséget eredményez a közösségbe való asszimilálódás szándéka. Megfigyelhető a nagy gyakoriságú nevek szétfejlődése, ugyanakkor névhomonímiát az eltérő nevek is eredményeztek.

Klein	<i>Kelen, Kálnai, Kertész, Kis, Kallós, Kardos, Keleti, Kerekes, Káldor, Katona, Könyves, Kővári, Kristóf, Kállai, Kende</i>
Friedmann	<i>Falvai, Faragó, Fodor, Földvári, Fűrész, Fényes, Fenyves, Ferenczi, Pásztor, Fenyő</i>
Weisz	<i>Varga, Vermes, Fehér, Markó, Váradi, Vértes, Vágó, Vas, Vidor, Balla, Fehér, Várnai, Komlós, Varsa, Bányász, Béla</i>
Fischer	<i>Elek, Fodor, Rátkai, Halász</i>
Krausz	<i>Kovács, Kárász, Karczag, Kerekes, Kormos</i>

A ritka nevek megváltoztatásakor is szívesen választottak az izraeliták a város más felekezeteinél gyakori, vagy – különös módon – a meglévő magyarosított nevek közül. Például a *Rosenblüh* > *Rátkai* változtatással a *Rátkai* név gyakorivá válik az izraelita közösségben, a *Rosenblüh* > *Rózsa* pedig – jóllehet majdnem fordítás – a miskolci társadalom egyik vezető családjának nevével teremt azonosságot. A *Lusztig* / *Weisz* / *Widder* / *Wohl* > *Vidor* névváltoztatás pedig a közösségben már meglévő magyarosított nevet teszi gyakorivá, de nem rejt el a felekezetet, hiszen a *Vidor* ritka név Miskolcon a XX. században.

Az anyakönyvek és a tanulmány összevetéséből a következőket vonhatjuk le. A XIX. századi miskolci családnév-változtatások kb. 27%-át izraelita felekezethez tartozók kérvényezték. Ezen névváltoztatások nem mutatnak típusbeli eltérést az egész városra jellemző képtől. Nemcsak a típusok, de a kérvényezett új nevek is az asszimilálódást szolgálják, ezért nem hoznak megoldást a meglévő névhomonímiára.

Hivatkozott irodalom:

- B-A-Z. MLt. = B-A-Z. Megyei Levéltár. IV.–1926/21, IV.–1926/22. Többségükben anyakönyvi másodlatok, amelyeket az egyházkerület vezetője írt és hitelesített. Magyar nyelvűek, héber bejegyzésekkel.
- BENKŐ LORÁND 1948, 1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–72; 18: 1–6.
- FARKAS TAMÁS 2001. *A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások...* Doktori értekezés (kézirat).
- FORGÁCS KRISZTINA 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *Névtani Értesítő* 12: 149–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 1993. Miskolci családnév-változások a XIX. században. *Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek* 1. sz. Miskolc. 27–9.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. A családnév-változtatások szociológiai hátteréhez. *Névtani Értesítő* 16: 5–12.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig*. Budapest.
- Századunk névváltoztatásai 1895. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik ... tagja. Budapest.